

ÁLLAMFÉRFIAK CENTENÁRIUMA

G A L I M Á T É

Egy történészi *bonmot* szerint a magyar történettudományt általában két dolog hatja előre: az évfordulók és a határidők. Egyikből sem volt hiány az utóbbi esztendőkből, amikor egymást érték az 1914-től 1922-ig tartó időszak centenáriuma alkalmából rendezett események, illetve sorra jelentek meg e rendkívül mozgalmas és vészterhes, mindmáig sok tanulsággal szolgáló korszakhoz kapcsolódó kiadványok. A számos értékes alkotás között kitüntetett helyet foglal el két tanulmánykötet: a 2022-ben megjelentetett *A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere* címet viselő könyv, valamint a 2025-ben publikált *Emlékezet és adósság. Gróf Klebelsberg Kunó szerepe a magyar oktatásban* című munka. Előbbi a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, valamint az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága által 2021. szeptember 28-án, gróf Bethlen István első kormányának megalakítása 100. évfordulója tiszteletére rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza.¹ Utóbbi a Klebelsberg Központ részéről 2025. május 28-án, a Klebelsberg Kunó-emlékvé keretében szervezett *Gróf Klebelsberg Kunó öröksége a magyar köznevelésben* című emlékkonferencián elhangzott előadások írásos verzióját rendezte kötetbe.²

TALPRA ÁLLÁS

A művek olyan államférfiak előtt tisztelegnek, akik emberfeletti munkával járultak hozzá ahhoz, hogy hazánk talpra állítása a történelmi Magyarországot területének és lakosságának mintegy kétharmadától megfosztó trianoni békeszerződés után – nemzetközi összehasonlításban is – sikeresnek mondhatóan menjen végbe.

Nemhiába írta az 1932-ben bekövetkezett halálakor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot 1922 és 1931 között mindvégig vezető Klebelsberggről az általa olyannyira kedvelt *Pesti Napló* napilap, hogy „élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit”. A felerészben osztrák származású arisztokrata kultuszminiszteri tisztségét a magyar reálpolitika kimagasló alakja, a miniszterelnöki bársonyszékben 1921-től 1931-ig helyet foglaló Bethlen István kormányában töltötte be. Bethlenről pedig mások mellett Fenyő Miksa író és mecénás, a Gyáriparosok Országos Szövetségének egykori vezetője tartotta úgy, hogy „új honfoglalás a Kárpátok medencéjében” az, amit véghez vitt a súlyosan megcsonkított, komoly gazdasági és társadalmi problémákkal küszködő országban. Munkáját nagy tehetségű és széles látókörű szakemberek segítették, úgymint Balogh József, a jeles klasszika-filológus és kultúrdiplomata, Szent Ágoston *Vallomások* című alkotásának magyarra fordítója, a Bethlen István

1 *A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere*. szerk. HOLLÓSI Gábor – JOÓ András – UJVÁRY Gábor, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Bp. 2022.

2 *Emlékezet és adósság. Gróf Klebelsberg Kunó szerepe a magyar oktatásban*. szerk. PÁNCZÉL HEGEDŰS János, Klebelsberg Központ, Bp. 2025.

elnöksége alatt működő befolyásos társadalmi egyesület, a Magyar Szemle Társaság titkára – róla is szólnak a bemutatandó 2022-es tanulmánykötet egyes fejezetei.

A két könyvben közös, hogy **a bethleni konszolidáció időszakát a kultúrpolitika szemszögéből mutatják be**. A szakpolitikák sorában a kulturális politika talán azért a legfontosabb, mert egy ország nemzeti jellegét alapvetően a kultúra és az oktatásügy adja meg. A honi politikai elit és a politikai gondolkodók márpedig tisztában voltak ezzel, nemcsak a dualizmus korában, amikor Magyarország multietnikus állam volt, hanem a Horthy-korszakban is, amikor Trianon után az addig önmagát főképpen a Habsburg-dinasztiával, valamint a trianoni döntés kegyeltjeivel szemben meghatározó magyar nemzeteszmet újra kellett fogalmazniuk.

KONSZOLIDÁCIÓ

A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere (2022)

A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere dolgozatainak időhatára jóval 1921 előtt, az ókorban kezdődik. Greg Brooks angol neveléstudós, a Sheffieldi Egyetem *professor emeritusa* ugyanis Balogh József 1921-es „*Voces Paginarum*”. Adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez című, angolra lefordított doktori értekezése alapján azt vizsgálta, hogy a klasszikus görög szerzők, a Biblia és Szent Ágoston műveinek fényében milyen következtetéseket lehet levonni a középkorban a hangos és a néma olvasás gyakoriságáról. Pritz Pál és Pók Attila történészek írásai szintén kötődtek a Horthy-korszak előtti időkhöz. Előbbi az újkonzervatív nézeteket képviselő író, Ritoók Emma pályáját tárta fel 1918–19-es súlyponttal, utóbbi pedig az 1918-as októberista és az 1919-es bolsevista emigráció két világháború közötti útkeresésébe engedett betekintést az olvasóknak.

A Bethlen-kabinet megalakításának előzményeiről és körülményeiről a VERITAS Intézet főigazgatója, a Széchenyi-díjas történész, Szakály Sándor jegyzett publikációt a könyvben. Bemutatja, hogy az erdélyi származású arisztokrata kormányfői kinevezésében miként játszott szerepet a Horthy Miklós kormányzóhoz fűződő személyes jó viszonya és kettejük hasonló világnézete. Ennek alátámasztására idézte a néhai államfő visszaemlékezéseit:

„Első feladatomnak azt tartottam tehát, hogy az országot politikai és gazdasági téren megerősítsük, kifelé pedig szabad utat keressünk. A Gondviselés ehhez a kettős feladatomhoz olyan munkatársat adott mellém, akiben tökéletesen megbízhattam, és akinek kiváló szellemi és jellembeli adottságai biztosítékot nyújtottak arra, hogy szándékaim az elérhető legjobb módon kerülnek megvalósításra. Bethlen István gróf volt ez a férfi, akit Teleki Pál lemondása után 1921 áprilisában miniszterelnökké neveztem ki. [...] Bethlen alapvető konzervatív gondolkodása szerencsésen egyesült nagyvonalú liberális reformeszmékkal. Világismerete és veleszületett politikai tehetsége különösen alkalmassá tették arra, hogy a külpolitikai lehetőségeket kifürkészsze, megragadja vagy akár meg is teremtsen abból a célból, hogy Magyarország lassanként visszanyerhesse mozgási szabadságát.”

Amikor gróf Bethlen István 1921. április 19-én a Nemzetgyűlésben szólásra emelkedve a kormányprogramját ismertette, négy fő célkitűzést jelölt meg: a bolsevizmussal szembeni fellépés, az ország gazdasági és társadalmi talpra állítása, tervszerű kultúrpolitika és nemzeti érdekek mentén szerveződő külpolitika.

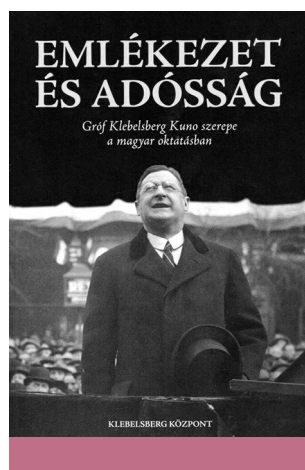
Utóbbiról, azaz a céltudatos kulturális politikáról a kötetben Ujváry Gábor, a VERITAS Intézet főigazgató-helyettese és kutatócsoport-vezetője, valamint a Kodolányi János Egyetem főiskolai tanára közölt összefoglaló tanulmányt, úgy is, mint a két világháború közötti magyar kultúrpolitika legkiválóbb szakértője. Írása elején felhívja a figyelmet arra, hogy Trianon a legkorszerűbb és legjobban felszerelt állami fenntartású iskoláink közel háromnegyedét az utódállamoknak juttatta. 1918-tól kezdődően mintegy 450 ezer honfitársunk

menekült az előbb megszállt, majd a békeszerződés által jogilag is elszakított területekről az anyaországba, akik között jelentős arányban voltak értelmiségiek. Ez gyengítette az újonnan meghúzott határokon túlra rekedt magyarságot, mivel megfosztotta őket az értelmiségük nem csekély részétől, a csonka Magyarországon pedig egyrészt relatív értelmiségi munkanélküliséget idézett elő, másrészt a menekültek többsége állami alkalmazott volt, amely terhet rótt a csödközelben egyensúlyozó ország költségvetésére. A helyzet súlyosságát jól jellemezték Klebelsberg Ujváry által idézett 1923-as gondolatai:

„Mikor én a kultusztárcát átvállaltam, azt gondoltam: »Ember, te 25 évet töltöttél kulturális ügyek intézésével, tíz éve annak, hogy adminisztratív államtitkár lettél a kultuszminisztériumban, az ügykörnek minden sarkát, minden zegét-zugát ismered, tehát hogyan vállalhatsz ezt a feladatot.« S amikor odaállottam mint kultuszminiszter, mikor láttam a magyar kultúra épületén a repedéseket, [...] akkor éreztem csak annak végzettszerű komolyságát, hogy ilyen viszonyok között micsoda súly Magyarország kultuszminiszterének lenni.”

Ujváry úgy véli, hogy akárcsak Horthy és Bethlen, úgy Bethlen és Klebelsberg esetében is fontos volt a két politikus közötti személyes jó viszony, illetve a közös világnézet. Meglátása alapján Klebelsberg nem volt eredeti gondolkodó, ám egy miniszternek nem is kell feltétlenül annak lennie. Ellenben a kormányfőhöz hasonló ügyességgel és ravaszsággal látott hozzá a kultúra- és tudományszervezéshez. Értékelése szerint Klebelsberg elsősorban annak révén emelkedett ki minisztertársai sorából, hogy „az olykor a sajátjával és egymással is ellenkező, eltérő beállítottságú szakemberektől érkező elképzeléseket hasznosítva olyan egységes kultúrpolitikai rendszert alakított ki, amely valamennyi – a tárcájához tartozó – területre kiterjedt. Politikai súlyát okosan fölhasználva sikerült elérnie, hogy terveit legalább részben megvalósíthassa. Kezdetben – a nehéz gazdasági helyzet miatt – kevésbé költségigényes szándékai kivitelezésére összpontosított: a közgyűjtemények racionalizálására, a menekült egyetemeken minél jobb körülmények közötti elhelyezésére, a működésképtelenné vált Magyar Tudományos Akadémia állami megsegítésére, a külföldi magyar intézetek létrehozására, illetve a középiskolák átszervezésére. A gazdasági konszolidáció tette aztán lehetővé, hogy a rendkívül tökéletes népiskola-építési programját is beindíthassa, melynek eredményeként 1926 és 1930 között 5000 népiskolai tanterem és tanítói lakás épült állami támogatással – több mint a dualizmus 50 esztendejében egy háromszor akkora országban.” A kiváló összefoglalót talán nem volt haszontalan teljes egészében idézni!

Az 1920-as években külföldön létesített magyar intézetekről szól Ujváry Gábor tanulmánya az *Emlékezet és adósság. Gróf Klebelsberg Kunó szerepe a magyar oktatásban* című kötetben. Az ún. Collegium Hungaricumok célja kettős volt: az elitképzés, illetve a jó értelemben vett kulturális propaganda. A kultuszminiszter ugyanis világosan látta, hogy az I. világháborús vereségünket követő diplomáciai elszigeteltségünkben a politikai és gazdasági színtér helyett sokkal eredményesebben tudunk kitörni a nagyobb mozgásteret biztosító kulturális külpolitika révén. Nem titkolta, hogy a Bécsben, Berlinben, Rómában és Párizsban alapított intézmények segítségével „bele akarunk kapcsolódni Európa kultúréletébe és e kollégiumok révén bele akarjuk vinni a nemzetközi köztudatba annyi rágalmozással, a régi Ausztria diplomáciájától és az új ellenfeleinktől jött annyi ferdítéssel és feketítéssel szemben, kultúránk elismerését.” A Collegiumokba többnyire egyetemet végzettként vagy gyakran már doktoráltan bekerült kutatók általában állami ösztöndíjjal rendelkeztek, és az alapvetően egy évre szóló *stipendium* idejére teljes körű ellátást kaptak, napi háromszori étkezéssel, sportolási és nyelvtanulási lehetőséggel, így tehát kizárólag a tanulással és/vagy a kutatással foglalkozhattak. **Mindmáig példamutató**, hogy hazájukat szerető felelős értelmiségiekként a Collegium Hungaricumokban megfordultak az ösztöndíjuk lejártával kivétel nélkül visszatértek Magyarországra, nagy többségük pedig rövid időn belül társadalmilag megbecsült állásokba került, ahol komoly szakmai pályát futott be a későbbiekben.

Emlékezet és adósság (2025)

Az Ujváry által összeállított impozáns névsorban olyan személyekkel találkozhatunk, mint Aba-Novák Vilmos festő, Bibó István jogtudós–politikai gondolkodó, Kosáry Domokos történész, a Magyar Tudományos Akadémia 1990–96 közötti elnöke, a kiváló író–irodalomtörténész, Keresztury Dezső, aki 1945–47-ben kultuszminiszter volt, a Széchenyi-díjjal posztumusz kitüntetett vegyész, Náray-Szabó István vagy éppen Martonyi János jogászprofesszor.

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉS

Az *Emlékezet és adósság* szerzői igyekeztek feldolgozni Klebelsberg kultuszminiszterségének szinte minden területét. Pánczél Hegedűs János történész–köznevelési szakember, a kiadvány szerkesztője a gróf kultúr- és oktatáspolitikai alapelveiről jegyzett tanulmányt, melyeket a „kultúrfölény” és a „neonacionalizmus” fogalmi köré csoportosított. Megítélése szerint Klebelsberg a „magyar iskolák elé azt a célt állította, hogy hazafias, vallásos és pozitív embereket neveljen; új embereket az újjáépítés feladatához, amelyben a nemzeti szuverenitás megőrzése és a területi revízió jelent kiemelt célokat. A kultúrfölény elveként [...] [az] **aktív, munkás hazafiságot tekinti példának**, amely célok felé vezeti a nemzetet”.

A magyar „kultúrfölény” eszméjéről Klebelsberg gondolatvilágában Orosz László történész, a hazai németiség históriájának jeles kutatója, a VERITAS Intézet tudományos főmunkatársa azt a megállapítást tette a kötetben, hogy a magyarországi németiség vonatkozásában nem igazak azok a kortárs vélemények – például a nagy népi író, Szabó Dezső részéről –, miszerint a kultuszminiszter germanizációs szándékkal, a német népesség megerősítésére törekedett volna az oktatásügyben. Idézi is Klebelsberg egy írását, melyben hitet tett amellett, hogy „ha idegen hangzású nevet viselő magyarnak szabad valamilyen különböznie a többi magyartól, ez a különbség csak abban állhat, hogy a szenvedő hazát, ha lehet, még jobban szeresse”.

Ligeti Dávid történész Klebelsberg felsőoktatást érintő politikáját tekintette át. Azt a nézetet képviselve, hogy a gróf helyesen találta meg az egyensúlyt a felsőoktatás és a közoktatás fejlesztése, a honi, illetve külföldi tudományos és kulturális intézményhálózat megszervezése között. Ennek ellenére az érdekeit évtizedeken át nem vagy alapvetően negatív értékítéssel párosítva mutatták be az 1945-től az 1980-as évekig tartó időszak tankönyveiben, ahogyan arra Nánay Mihály történész–tankönyvszerző utalt az általa jegyzett dolgozatban. Szerinte a rendszerváltoztatást követően kerülhetett csak méltó helyére Klebelsberg megítélése a tankönyvekben, mi több, manapság minden érettségiző számíthat arra, hogy akár közép- vagy emelt szinten, de szembetalálhatja magát a kultusztárcát vezető politikus tevékenységéről szóló feladattal.

Külön érdeme a tanulmánykötetnek, hogy Klebelsberg Kunó munkásságának a szélesebb közvélemény által kevésbé ismert oldalait is ismerteti. Gianone András egyháztörténész, a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium kutatónára például a magyar középiskolai oktatás modernizálásában és a ciszterci iskolák felvirágoztatásában kifejtett teljesítményét méltatja. Szimbolikusnak nevezi, hogy a gróf eredetileg 1939-ben, az Erzsébet híd pesti hídfőjénél felállított, de a II. világháború után elbontott szobra 2001 óta a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium előtt áll, hiszen annak épületét 1927 és 1929 között az ő minisztersége alatt emelték. A korábban a *Népsport* napilap külső tudósítójaként (is) dolgozó Szakály Sándor a vallás- és közoktatásügyi miniszter magyar sportra gyakorolt hatásáról ír. Álláspontja szerint a tervszerű sportpolitikát – infrastruktúrafejlesztés, iskolai testnevelésórák elterjesztése, a tömegsport feltételeinek megteremtése, levantekepzés – folytató gróf „működése a magyar kulturális, tudományos, oktatási és sportéletre vonatkozóan hosszú évekre meghatározóvá vált. Az általa lerakott alapokra évtizedekig lehetett építeni, és ez különösen érvényes a sportra. Az 1945 utáni magyar sportsikerek – úgy az olimpiai játékokat, mint az Európa- és világbajnokságokat tekintve – jelentős részét olyan sportolók érték el, illetve olyan, a sportolókat felkészítő edzőknek köszönhetők, akik az 1920-as, 1930-as években kezdték sportolói pályá-

Bevésődés –

A gróf Klebelsberg Kunót ábrázoló szobor és két mellékalakjának készítése, 1937
(Fortepan / Inkey Tibor)

futásukat. Hogy csak egy személyes példán keresztül igazoljam ezt az állítást, Gerevich Aladár hétszeres olimpiai bajnok kardvívót emelném ki, aki első olimpiai bajnoki győzelmét 1932-ben – 22 évesen – Los Angelesben a X. Nyári Olimpiai Játékokon szerezte meg, és az utolsót 1960-ban Rómában – 50 évesen –, a XVII. Nyári Olimpiai Játékokon a kardcsapat tagjaként, míg 1948-ban kard egyéniben is olimpiai bajnoki címet szerzett.”

FORRÓ EMLÉKEZET

Az *Emlékezet és adósság* című könyv lényegében véve az egyetlen olyan kiadvány, amely gróf Klebelsberg Kunóhoz köthetően a róla elnevezett emlékvé folyamán megjelent. Kiemelt emlékezetpolitikai jelentőségét fémjelzi, hogy Pintér Sándor belügyminiszter, Maruzsa Zoltán köznevelési államtitkár, valamint Hajnal Gabriella, a Klebelsberg Központ elnöke egyaránt előszót írtak hozzá. Utóbbi a kötet 2025. november 13-án, Klebelsberg születésének 150. évfordulójára időzített bemutatóján akként fogalmazott, hogy „ez egy alapmű, aminek mindenhol helye van”. Jelen sorok szerzője osztja ebben a megállapításban, kiegészítve azzal, hogy e könyv mellé méltán kaphatna helyet *A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere* is. Hiszen mindkettő bővíti tudásunkat a Horthy-korszak egykoron felejtésre kárhozottat, mára azonban egyre inkább a valós értékén kezelt kultúrpolitikájára, továbbá igen sokszínű és eredményekben rendkívül gazdag kulturális életére vonatkozóan. Hozzájárulva ahhoz, hogy azon államférfiakról, akik életképes országot faragtak a trianoni torzóból, ne csak a hivatalba lépésük centenáriuma vagy éppen a születésük 150. évfordulóján emlékezzünk meg, hanem **legyen mindig kiemelt helyük a nemzeti panteonban.** ■